

مارک گاتدینر

لسلی باد

مقدمه کلیدی مطالعات شهری

ترجمه

سیاوش ده‌یر

با مقدمه سید رضا هاشمی

کتاب

تهران ۱۳۹۸

- سرشناسه: گاتدنیئر، مارک، ۱۹۸۸-م.
- عنوان و نام پدیدآور: Gottdiener, Mark
- مشخصات نشر: مفاهیم کلیدی مطالعات شهر / مارک گاتدنیئر، لسلی باد؛ ترجمه سیاوش دودیر؛ با مقدمه سید رضا هاشمی؛ ویراسته سید رضا هاشمی. تهران: کتاب بهار، ۱۳۹۸.
- مشخصات ظاهری: بیست و هشت، ۲۵۳ ص: جدول، نمودار. ۲۱/۸ × ۱۳/۵ س.م.
- شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۰۶۷-۰۳-۳
- وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
- یادداشت: عنوان اصلی: Key concepts in urban studies, 2005.
- یادداشت: کتاب حاضر قبلاً تحت عنوان «مفاهیم اساسی در مطالعات شهری» ترجمه عبدالرضا ادهمی توسط انتشارات بهمن برنا در سال ۱۳۹۰ میلادی منتشر شده است.
- موضوع: شهرها و شهرستان‌ها
- موضوع: Cities and towns
- موضوع: جامعه‌شناسی شهری
- موضوع: Sociology, Urban
- شناسه افزوده: باد، لسلی، ۱۹۴۹-م.
- شناسه افزوده: Budd, Leslie
- شناسه افزوده: دودیر، سیاوش، ۱۳۶۶-، مترجم
- شناسه افزوده: Dodeir, Siavash
- شناسه افزوده: هاشمی، سید رضا، ۱۳۲۴-، مقدمه‌نویس
- رده‌بندی کنگره: HT1۰۹
- رده‌بندی دیویی: ۳۰۷/۷۶
- شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۹۶۷۹۸۴

کتاب بهار ۳۹، شهرسازی و معماری ۱

این کتاب ترجمه‌ای است از

M. Gottdiener and Leslie Budd,
Key Concepts in Urban Studies,
London: SAGE Publications, 2005.

تهران: خیابان بهار، کوچه حمید صدیق، پلاک ۵، واحد ۶ (تلفن: ۷۷ ۵۲ ۴۷ ۸۱)

مارک گاتدینر و لسلی باد
مفاهیم کلیدی مطالعات شهری

ترجمه سیاوش دودیر
با مقدمه سید رضا هاشمی
ویراسته شهرناز اعتمادی

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰

صفحه‌آرایی: دريچه کتاب (سعید صدقی)

طراحی جلد: پاشا دارابی

چاپ و صحافی: پردیس دانش

همه حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ و مخصوص کتاب بهار است

کتاب بهار (ketabebaharpub94@gmail.com, @Ketabe_Bahar, 0912 122 6008)

مرکز پنخش: پیام امروز (۳۵ ۶۵ ۴۸ ۶۶)

فهرست

پیش‌گفتار	هفت
نمودار تاریخی تحولات شهری و مفاهیم مرتبط با آن‌ها	سیزده
چهاربیده مفاهیم شهری مطابق نمودار تاریخی	پانزده
مقدمه	بیست و پنج
آموزش و بارزید کار	۱
اجتماع	۴
اعیانی‌سازی	۱۰
اقتصاد غیررسمی	۱۳
الگوهای رشد شهری	۲۰
بحران مالی	۲۵
بخش‌ها، مکان‌ها، محدوده‌های آماری و سایر	
تعریف‌های سرشماری	۳۰
برنامه‌ریزی: شهر، پیراشهر، منطقه کلان‌شهری	۳۵
بی‌خانمانی	۴۴
پیراشهر و پیراشهری‌سازی	۱۶
توسعه نابرابر یا چرخه فراز و فرود	۵۱
جنبش‌های اجتماعی شهری و پیراشهری	۶۰
جهانی‌سازی	۶۴
حفاظت	۷۱
خشونت و جرم شهری	۷۷
رویکرد اجتماعی-فضایی	۸۲
زاغه‌ها و حلبی‌آبادها	۸۹

شش مفاهیم کلیدی مطالعات شهری

۹۵	زندگی شبانه و منظر شبانه شهر
۱۰۰	سیاست شهری و سیاست پیراشهری
۱۰۹	شهر
۱۱۹	شهرسازی پسامدرن و مدرن
۱۲۶	شهرسازی نو
۱۳۲	شهرهای جهانی
۱۳۹	شهری‌سازی پایدار
۱۴۸	شهری‌سازی نامتوازن و شهر ارشد
۱۵۲	شهرسازی و شهرنشینی
۱۵۸	عایق‌بندی و خودرو
۱۶۷	محله‌رانه
۱۷۰	فضای مرده
۱۷۳	قلمروزدایی، قلم‌رسانی
۱۷۶	گتو و تفکیک نژادی
۱۸۳	گسترش پراکنده
۱۹۵	محله
۱۹۹	مسکن
۲۰۸	مشکلات زیست‌محیطی
۲۱۲	مکتب شیکاگو
۲۱۷	ملک
۲۲۵	منطقه کلان‌شهری چندمرکزی
۲۳۳	مهاجرت داخلی و خارجی
۲۴۰	نابرابری و فقر

پیش گفتار

رفه شهرسازی و آموزش دانشگاهی آن در مهد انقلاب صنعتی، یعنی انگلستان در اولین دهه تره بیستم، قبل از شروع جنگ جهانی اول، و در آمریکا بعد از پایان جنگ جهانی اول در اوایل دهه سوم قرن بیستم، متولد شد. قلمرو آن شهر، دستگاه اجرایی آن شهر داری، و اولین متخصصان دست‌اندرکار آن نقشه‌برداران، مهندسان عمران، و زمین‌دانا بودند.

در ایران گروه آموزشی شهرسازی دانشگاه تهران در سال ۱۳۴۴، به پیشنهاد دانشکده هنرهای زیبا و با تصویب شورای دانشگاه، تأسیس شد. در سال ۱۳۴۷ اولین دوره عالی شهرسازی — که مترا فارغ‌التحصیلان ارشد معماری را می‌پذیرفت و با گذراندن یک دوره تخصصی در ساله و تهیه یک رساله به آنها مدرک دکتری شهرسازی می‌داد — کار خود را آغاز کرد؛ ولی به دلیل مشکلات آموزشی بیش از یک دوره — که در سال تحصیل ۳۵۱-۱۳۵۰ خاتمه یافت — ادامه پیدا نکرد و به جای آن دوره کارشناسی ارشد پذیرفته شهرسازی، با دو گرایش طراحی شهری برای معماران، و برنامه‌ریزی شهری برای معماران و غیرمعماران، ایجاد شد که فارغ‌التحصیلان اکثر رشته‌های مهندسی و علوم انسانی، مانند شهرسازی، عمران، جغرافیا، نقشه‌برداری، علوم اجتماعی و اقتصاد را می‌پذیرفت. قبل از سال ۱۳۴۵ دو سه طرح شهرسازی برای چند شهر خاص تهیه شده بود، ولی فعالیت گسترده مهندسان مشاور شهرساز عملاً از سال ۱۳۴۵ با تهیه طرح‌های جامع برای شهرهای بزرگ و متوسط شروع شد.

از همان اول شهرسازی رشته‌ای پرجاذبه و پرطمطراق بود؛ جاذبه‌ای که دراصل به معماری تعلق داشت. قریب به اتفاق شهرسازان اولیه معمار بودند، و شهرسازی یا طراحی شهر را نوعی معماری بزرگ‌مقیاس می‌انگاشتند، هرچند

هرگز از همکاری مهندسان رشته‌های دیگر و عالمان علوم اجتماعی و حقوق بی‌نیاز نبودند.

وقتی آموزش شهرسازی در کنار معماری — آن‌هم در دانشکده هنرهای زیبا — شروع شد، این تصور شوق‌انگیز در داوطلبان به وجود آمد که گویا ظرفیت و شأن اجتماعی شهرسازی فوق معماری است، زیرا به جای یک قطعه زمین کوچک، متعلق به یک شخص بر گستره کل یک شهر، که دربردارنده هزاران قطعه متعلق به هزاران شخص است، فرمان می‌راند. اما در پشت این تصور ساده‌انگارانه نوعی فرصت‌طلبی پنهان بود و آن این‌که کارشناسان بسیاری از رشته‌های غیرمعماری، بدون داشتن زمینه و ذوق طراحی برای قبولی در رشته معماری و رنج پرورش چندساله آن، برای دستیابی به مهارت‌های عملی، می‌توانستند این رشته را انتخاب کنند و به آسانی از آن فایده تحصیل شوند؛ در مقابل شهرسازی به این می‌نازد که دانشی بین‌رشته‌ای است. اتفاقاً نقطه ضعفش در همین است. زیرا تا زمانی که یک دانش‌محوری و پیوندهای ضامن اثربخشی دانش‌های تکمیلی خود نباشد، دانش به اصطلاح بین‌رشته‌ای لزوماً رعه اطلاعاتی کم‌عمق و ازهم‌گسیخته فراتر نخواهد رفت.

شهرسازی به گواهی عملکردش و انحراف تلویحی و گاه تصریحی محققانش، به‌رغم حل نسبی بعضی مسائل در حل ریشه‌ای اصل مسئله با ناکامی‌های پی‌درپی مواجه بوده است. در توجیه این ناکامی‌ها تحلیل‌ها به عمل آمده و نظریه‌ها پرورانده شده و هربار حل ریشه‌ای مسئله و جبران اشتباهات به آینده موکول گردیده است. در دانشگاه‌ها هم ظاهراً آموزش تاریخ شهرسازی و شرح تحول رویکردها و روش‌ها به وظیفه اصلی تبدیل شده است.

اما مشکل ریشه‌ای شهرسازی آن است که شهرسازان نمی‌خواهند اعتراف کنند مسئله اساساً چیزی نیست که حلش در حیطه امکانات و اختیارات آن‌ها باشد. رشد سریع جمعیت و گسترش پرشتاب شهرنشینی، از یک طرف، و تحمیل اجتناب‌ناپذیر زیرساخت‌های پرخرج عصر صنعت، از طرف دیگر، چنان بودجه‌هایی را می‌طلبد که رشد اقتصادی کمتر کشوری از عهده تأمین آن‌ها برمی‌آید. روستایی مهاجر خواستار شهری شدن، وقتی زمین و زیرساختی در

شهر آرزوهایش به دست نمی‌آورد، موقتاً از خیر زیرساخت می‌گذرد. به اسکان غیرقانونی در ارزان‌ترین زمین ممکن یا مناسب‌ترین ساختمان، فقط به شرط دسترسی به شهر مقصد، رضایت می‌دهد، تا بعداً فرصت این را پیدا کند که گام به گام با فشار به دولت به حداقلی از زیرساخت‌ها و خدمات دست یابد. این وضعیت، که بیش از نیم قرن است نزدیک به یک‌سوم توسعه شهری ما و کم‌وبیش اکثر کشورهای جهان را شکل می‌دهد، چیزی نیست که از چشم شهرسازان پنهان مانده باشد. مشکلی که حل آن در حیطه امکانات و اختیارات شهرسازان نیست واقعیت سرسخت نابرابری و تبعیضی است که همزاد الگوی توسعه به ازای جنس - ماننی دوم و اصلاً لازمه استمرار آن است. روندهای بلندمدت تاریخی این شیوه دلیلی غیر از نفس استمرارشان ندارند. وقتی همیشه سه طبقه اقتصادی در کشور تنها و متوسط و فقیر در شهرها زندگی می‌کنند نمی‌توان در کل سطح شهر فقط از یک استاندارد زیرساخت و خدمات برای همه طبقات استفاده کرد. اگر نگران نابرابری باشیم و می‌خواهیم فقرا هم به جای تبعید به سکونتگاه‌های غیررسمی در سر طبقه متوسط و ثروتمند از حداقلی از زیرساخت و خدمات برخوردار باشند، - راهی جز این نداریم که برنامه توسعه و تکمیل زیرساخت و خدمات را به همان ترتیب در نظر بگیریم که عملاً در سکونتگاه‌های غیررسمی مطابق مقدرات اقتصادی - بقای فقیر، مرحله به مرحله و با تأخیر، محقق می‌شود؛ یعنی اول بیش از تقاضای جمعیت در حال شهری شدن زمین تأمین کنیم و پس از آن مرحله به مرحله زیرساخت‌های مورد نیاز آن‌ها را تکمیل نماییم.

به‌رغم بی‌اعتنایی دست‌اندرکاران آموزش دانشگاهی معماری به مسائل اجتماعی و به‌طور کلی جوامع فقیر، نمونه‌های خوب مهندسی بناهای بزرگ شهری بخشی از منابع مورد نیاز دانشگاه‌ها را برای نظریه‌پردازی و آموزش تأمین می‌کند، اما نظریه‌پردازی نظریه‌پردازان شهرسازی، که اکثراً با شهرسازی‌های ناتمام و ناموفق و چه‌بسا شکست‌خورده مواجه‌اند، معمولاً جز توجیه علل ناکامی و شکست طرح‌ها و برنامه‌های گذشته نبوده است. به همین دلیل ادبیات شهرسازی استحکام نظری چندانی ندارد. نویسندگان مفاهیم کلیدی مطالعات شهری نیز،

آنجا که می‌گویند «مطالعات شهری قربانی چند دهه نوشتارهای شلخته و افکار بی‌پندوبار شد. درست در همان زمانی که شرایط شهری دستخوش تحولات مهمی شد آشفتگی و بدفهمی زیادی وارد آثار انتشار یافته در همین زمینه شد.» به همین نقیصه اشاره می‌کنند.

در طول بیش از یک قرن کار و آموزش شهرسازی در اروپا و آمریکا انبوهی از نوشتارها، به‌صورت گزارش تجارب گوناگون، شرح نظریه‌ها و روش‌ها، متون آموزشی، و استانداردها و کتاب‌های راهنما، چاپ و منتشر شده، و کم‌وبیش مورد استفاده دانشگاهیان و اهل حرفه در ایران قرار گرفته، و معدودی نیز ترجمه و چاپ شده است. از بین کتاب‌های مرجع می‌توان به دو استاندارد بسیار معتبر اشاره کرد، یکی مجموعه استانداردهای طراحی شهری از سلسله استانداردهای معروف به تایم سراسر (Time-Saver)، که در سال ۱۳۸۹ مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی وزارت مسکن و شهرسازی منتشر کرده، و دیگر استانداردهای برنامه‌ریزی و طراحی شهری انجمن شهرسازی آمریکا، که طی سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۱ به همت جامعه مشاوران ایران ترجمه و منتشر شده است. از میان فرهنگ‌های شهرسازی معتبری که سال‌هاست به زبان اصلی مورد استفاده ایرانیان است، غیر از دانشنامه شهرسازی گراهام اشورت با ترجمه بهرام بورشکیبایی که بیشتر معرفی سیستم برنامه‌ریزی شهری انگلستان است، هر هیچ کدام به فارسی ترجمه نشده است. علاوه بر چند واژه‌نامه معماری ایرانی چند فرهنگ و دانشنامه خارجی نیز ترجمه شده است که به بعضی از واژه‌ها و مفاهیم شهرسازی نیز در آن‌ها اشاره شده است. در سال ۲۰۰۵ دانشنامه بسیار مفصل شهر (Encyclopedia of the City) ویراسته راجر دبلیو. کیوز (Roger W. Caves) را، که با همکاری بیش از ۲۰۰ نویسنده از دانشگاه‌های تقریباً سراسر جهان تدوین شده، انتشارات راتلج منتشر کرده، که در دسترس ایرانیان نیز قرار دارد، که آن هم هنوز ترجمه نشده است.

کتاب مفاهیم کلیدی مطالعات شهری از انتشارات SAGE انگلستان که در سال ۲۰۰۵ منتشر شده، می‌توان گفت با حجم کم و فقط در قالب چهل مدخل (بخش)، دانش پایه مورد نیاز هر علاقه‌مند به مطالعات شهری را در اختیار او می‌گذارد. محور اصلی مباحث کتاب جامعه‌شناسی است و جامعه‌شناسی

دانشگاهی بعد از جنگ کم‌وبیش متأثر از مارکسیسم است. گاتدینر هم خود را در اندیشه تولید فضای اجتماعی وام‌دار لوفور می‌داند، مع‌هذا نویسندگان نگاهی عالمانه و بی‌تعصب به مسائل دارند. مخصوصاً در مدخل‌هایی مثل «نابرابری و فقر»، «بی‌خانمانی»، «زاغه‌ها و حلبی‌آبادها»، «اقتصاد غیررسمی»، «مسکن»، «ملک»، «توسعه نابرابر یا چرخه فراز و فرود»، «جنبش‌های اجتماعی شهری و پیراشوری»، و «جهانی‌سازی» استفاده از ادبیات تبلیغاتی چپ دیده نمی‌شود. گاتدینر، مؤلف اصلی کتاب، متولد ۱۹۴۳، استاد جامعه‌شناسی در دانشگاه بوفالو و تخصص جامعه‌شناسی شهری، صاحب آثار متعددی است که اولین آن‌ها *Planned Sprawl: private and public interest in suburbia* (۱۹۹۷) (گسترش پراکنده برنامه‌ریزی شده: منافع خصوصی و عمومی در پیراشهر) و آخرین آن‌ها همین مفاهیم کلیدی در طرعات شهری است. از میان بقیه آثارش مهم‌ترین آن‌ها *The Social Production of Urban Space* (۱۹۸۵) (تولید اجتماعی فضای شهری) است.

انجمن جامعه‌شناسی آمریکا جایزه بنیاد رابرت و هلن لیند برای توفیقات یک عمر فعالیت را، که از مهم‌ترین جوایز انجمن است، بابت دستاوردهای شاخص گاتدینر در زمینه جامعه‌شناسی محلی و شهری به او اعطا کرد. گاتدینر به‌عنوان مؤسس «جامعه‌شناسی شهری جدید» شناخته می‌شود، که صعود و سقوط شهرها، الگوهای طبقاتی توسعه سرمایه‌دارانه شهری، اثرات بازار ملک و مستغلات، و ابعاد نمادین شهرها را بررسی کرده است. جوزف فیکس، رئیس قبلی انجمن جامعه‌شناسی آمریکا و نامزد جایزه پولیتزر، گاتدینر را «یک از بزرگ‌ترین و پیاپی‌ترین جامعه‌شناسان شهری اصلی ایالات متحد، یک پیشگام شجاع و تأثیرگذار در علوم اجتماعی انتقادی درگیر تحقیق در شهرهای آمریکا و جهان که تحلیل‌گران شهری در سراسر جهان با کارهای او آشنا هستند» برشمرده است. گاتدینر، با تمرکز بر اموری از قبیل نشانه‌شناسی فرهنگی و فرهنگ عمومی و چگونگی ارتباط امور فرهنگی با مسائل اجتماعی، بن‌نگره شهری جدیدی را توسعه داده است.

بین سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۴ که مشغول چند پژوهش شهرسازی برای وزارت راه و شهرسازی بودم این کتاب به‌دفعات مورد استفاده قرار گرفت

و هربار به آن مراجعه می‌کردم جامعیت و گزیدگی آن بیشتر نظرم را جلب می‌کرد و ترجمه و انتشار آن را برای استفاده اهل حرفه و دانشجویان بسیار سودمند می‌انگاشتم. در آن زمان، اطلاع نداشتیم که دو ترجمه از آن (مفاهیم اساسی در مطالعات شهری، ترجمه عبدالرضا ادهمی، ۱۳۹۰، و مفاهیم کلیدی در مطالعات شهری، ترجمه فرامرز عظیمی، علی رضائیان قراگوزلو، و اسماعیل نادری، ۱۳۹۲) منتشر شده است. به پیشنهاد من آقای سیاوش دودیر ترجمه آن و خاتم شهرناز اعتمادی ویرایش آن را به عهده گرفتند و دخالت من از اصلاحاتی در بعضی اصطلاحات تخصصی فراتر نرفت. همتی برای انتشار آن نداشتیم تا زمانی که دولت دیرین و از اولین ویراستاران مقررات ملی ساختمانی ایران در زمانی که مسئولیت هیئت آن‌ها در وزارت مسکن و شهرسازی با من بود، و امروز صاحب مؤسسه انتشارات «کتاب بهار» است، بی‌همتی مرا جبران کرد و زحمت آماده‌سازی آن را برای چاپ و انتشار عهده‌دار شد.

از همان زمان آماده شدن ترجمه به نظرم رسید، علاوه بر کاربرد دانشنامه‌ای کتاب که مستلزم استفاده از تریب و تعبایی مدخل‌هاست، خوب است چکیده مدخل‌ها در چند صفحه، به ترتیبی که پیوستگی مدخل‌ها کم‌وبیش بیانگر سرگذشت تاریخی زاینده شدن شهرسازی، و مطالعات شهری از دل توسعه شهر بعد از انقلاب صنعتی و پیدایش و توسعه مفاهیم شهری باشد، در اختیار خواننده ایرانی قرار گیرد.

سخن پایانی این‌که کل تحول نزدیک به یک تریب مطالعات شهری را می‌توان در دو مدخل «مکتب شیکاگو» و «رویکرد اجتماعی-فضایی» و شاید هم به‌تنهایی در همان مدخل اول خلاصه کرد: یعنی گذر از رویکرد بوم‌شناسی انسانی و داروین‌پسزم زیستی مکتب شیکاگو به توجه به عوامل اقتصادی، سیاسی، و فرهنگی، و نقش ملک و مستغلات در تولید الگوهای فضایی، و نقش نهادهای سیاسی در هدایت منابع و تنظیم رقابت بر سر منابع محدود در اقتصاد بازارمحور سرمایه‌داری در رویکرد اجتماعی-فضایی.